

HAZPARNE-KO
MARTIN LARRALDE (1782-1821)
BERNARD LARRALDE (1771-1853)
J. BAPTISTE LARRALDE (1804-1870)
HIRU PERTSULARI BORDAXURI-TARRAK

Piarres XARRITTON

Hazparneko aldean egundaino sortu den kantu ezagutuenaren inguruan idatzi duen ikerlana bururatzean, Jean Haritschelhar-ek zion honelatsu: «Martin Larralde Bordaxuri, Plumaineko premuaz» bestalde, beste "Larralde Bordaxuri" bat izan dela, XIX. gizaldiko lehen menderdian, kantu ontzaile hautaren fama zuena, badut uste. Halako aldi batez mintzatuko natzaizue, Bernard Larralde Bordaxuri, Martin Larralde Bordaxuri-ren osaba horretaz» (HARITSCHELHAR, Jean, *Martin Larralde Bordachuri, le poète galérien*, Bayonne, 1962, orr. 29).

Haritschelhar jauna ez zaiku berriz, nik dakidala, alor bererat itzuli, bainan haren bidetik aintzina joanez, nihaur ohartu naiz Hazparneko Larralde Bordaxuritar pertsulariak izan direla, ez bakarrik biga; bainan ere hiru: 1. Martin Larralde Bordaxuri Plumaineko premu aipatua. 2. Bernard Larralde Bordaxuri, Martinen osaba. 3. J. Baptiste Larralde Bordaxuri, Bernard-en semea, Donibane Lohitzuneko Dr. Larralde mediku famatua.

Batere urrunago ibili gabe, hor dugu gure eranaren berme, Hiribarren Azkaindar idazlearen lekukotasuna. Honek ezen argitaratu zuen 1853 an *Eskaldunak* pertsu liburua, Baionan, nihongo xehetasunak dauzkana orduko bizilagunez eta gertakariez. Hazparneko herriaz ere eta heritarrez mintzo da hain zuzen, 4. kapituluan, «Merkatudun herriak» aipatzean:

*Hazparnen egiten da merkatu bandia,
Erran ere diteke Lapurdin nausia;
Nondik nahi jotzen du haziendak harat,
Badoake beharra metan hautatzerat.....*

Eta hazpandarren sineste ta bertute paregabeak(?) goretsirik honela:

*Sinestean herririk ez da hobeago,
Jende guzia kasik ongiari dago...*

Hiribarren-ek aipu ditu orduko hazpandar ezagutuenak: Garat-Pikasarri eta aita Deyheralde, misionesteiko buruzagiak, Hirigoyen Eihartzeko anaia aberatsak, bai eta ere sorterritik urrun Daguerre eta Zabaloa «espainol eginak» (sic). Hona orai mirikuak:

*Mirikuak badire aipamen dutenak,
Mihiz bezala kaskoz ongi berreginak:
Harriague, Durruty, zuen omen ona
Ingurutan izanen menden laudamena.
Donibanen Larralde hainitz da prezatzen...*

Hona beraz 1853 an, Donibanen jarria zegoen Larralde medikua, hazpandar ekarria.

Gehiago oraino, hazpandar ezagunen lerroan jartzearekin gero, Bordaxuri pertsularia, Hiribarren-ek honela dio:

*Aipatua izan da kantaz Bordaxuri,
Bazakien ematen gatza pikoeri.
Miriku den semeak itxitzen omen du;
Herriak prezaturen deus agerzen badu.*

Bordaxuri-tarrek «Larralde» sinatzen zutela ohartuz geroz, ikusten dugu Donibaneko Larralde medikua, Bordaxuri seme zela beraz, alde batetik, eta berak ere ordukotz pertsulari fama bazaukala, bestetik.

Plumaineko premu Bordaxuritarrrik, egia erran, aipatzen ere ez digu gure Hiribarren-ek, bainan hazpandar «ohoragarriez» mintzo da bakarrik, ez galerianoez eta bestalde, 1853 kotz aspaldian zendua zen «zorigaitzeko premu» Plumaienekoa: estakuru ederra, bakean uzteko.

Dena dela, hor dauzkagu gure hiru Bordaxuri-tar pertsulari hazpandar-ak. Paper zahar zenbait ikertu ondoan, hiruak nahi genituzke zerbait aipatu.

1. MARTIN LARRALDE BORDAXURI (1782-1821)

Martin Larralde Bordaxuriz ez dugu ainitz erraite beharrik, Jean Haritschelhar-ek bildu bait ditu eta argitaratu, hartaz eta haren obraz bil zitezkeen xehetasunak oro: Badakigu beraz Hazparne Plumaienean sortu zela 1782 ko urtarrilaren 7 an, Guillaume Larralde Bordaxuri eta Marie Ithurbide Plumai-en semea, Martin; Peña Arbeldegiko osaba Martin eta Urkurai Ikatzurietako Mari izan zituela bataioan aitabitxi amabitxiak. Ama galdu ondoan zen Martin bere aitarekin samurtu, Plumaieneko etxe-partearen gainetik. 1815

eko Jondoni Joanetan zuen tiroz kolpatu Jean Ospital, Peña Kaselarren-bordako etxetierra, Plumaieneko nagusiaren kondu belarretan ari zena. Uztailaren 4 ean preso hartu zuten Hazparneko jandarmek eta Baionara ereman. Paueko «asisetan» Azaroaren 28 an, urte berean agertu zen Martin Larralde Bordaxuri eta sekulako galeretara kondenatua izan, «delako Ospital tiroz hil nahi izan duelakotz». Ondoko urtean, Agen-eko lagun zenbaitekin, Rochefort-eko galeretan sartzen da, Abuztuaren 5 an, gure 35 urteko gizon gaztea. Han berean hil beharra zen bost urteren buruan 1821 eko Abendoa-ren 19 an.

Galeretan ordea «leher egin» aintzin, Martin Larralde Bordaxuri-k, Plumaieneko premuak eman zituen bere pertsu lazgarriak:

.....Paubeko hirian,
 Burdinez kargaturik, oi, presundegian,
 Bai eta kopiatu denbora berian,
 Orok kanta ditzaten Hazparne herrian.

Zuzen zabilan hazpandar pertsularia ezen mendeurren baten buruan, XX. gizaldi honen hastapenean, Pierre Broussain Hazparneko auzapezaren beraren ahotik biltzen zuen Azkue jakintsunak haren garrasiaren oihartzun samina (AZKUE, R. M. de, *Euskalerrriaren Yakintza*, IV, 152.orr.); bainan Hazparnetik urrun ere, oihartzun bera entzun zezakeen bai Azkuek berak, Nafarroako Lesakan edo Imotzen (AZKUE, R. M. de, *Cancionero Popular Vasco*, 470. eta 516-517. orr.), bai Jose Mendiague Hazparneko guarda seme pertsulariak, Buenos-Aires-eko ostatu zokoetan (MENDIAGUE, Jose, *Es-kualdun Kantuak*, Buenos-Aires, 1900, 76-77. orr.). Halako aipamena izan zuen Martin Larralde Bordaxuri-ren kantuak euskaldun guzien artean! Halako lekua hartu euskal literaturaren alorrean!

2. BERNARD LARRALDE BORDAXURI (1771-1853)

Aita, Peña Bordaxuriko semea, zuelakotz, Martin Larralde, Plumaieneko premuak, «Bordaxuritar arrazako» zaukan bere burua. Ez zen bizkitartean bera Bordaxuriko semea. Hona orai beste pertsulari bi, Hazparne Peñako Bordaxurian berean sortuak: Bernard Larralde Bordaxuri eta honen semea. Battitta Larralde Bordaxuri.

Hazparneko herriko-etxetik eta Baionako herriaren liburutegitik bildu ditugu hemengo berri larrienak: XVII, XVIII. gizaldietako bataio, ezkontza, heriotze ageriak ez dira beti osorik begiratu Hazparden eta, egia erran, ez dugu Bernard Larralde Bordaxuri-ko semearen bataio ageririk aurkitu Hazparneko paperetan 1771-1772. urte-etan. Orduantsu zitekeen bada sortua gure gizona ondoko konduen arabera. Ezen XIX. gizaldiko liburuei esker, ongi jarraitzen gataizkio Bernard Larralde Bordaxuriri heriotzeraino. Hiru

zentsu liburu baditugu alabainan Hazparneko herriko-etxean, XIX. gizaldi-koak: 1804, 1809 eta 1831 eginak.

1804 ean, Peña Bordaxurian bizi dira:

2944	HIRIART Dominique	62	urte	laboraria
2945	LARRALDE Bernard	32	»	oihalkina
2946	LARRALDE Marie	30	»	
2947	HIRIART Jeanne	73	»	
2948	DOYHENARD Etienne	11	»	

1809 an, etxe berean, bi eskualde jarririk, daude:

HIRIART Jeanne	80	urte	mutxurdina
HIRIART Dominika	74	»	alarguntsa
LARRAN Marie	35	»	ezkongai
LARRALDE Bernard	37	»	merkataria
ETCHEVERRY Marie	26	»	
LARRALDE Marie	9	»	
LARRALDE Baptiste	5	»	
LARRALDE Gratianne	4	»	
LARRALDE Marie	2	»	

Hortik beretik nabari da, 1804-1809 arte horretan zer bait aldaketa handi gertatu dela Bordaxurian. Jean Haritschelhar-ek ezagutarazten digun Gilen Bordaxuri eta Marie Plumaïenen ezkontza paperetik (HARITSCHELHAR, Jean, op. cit., 3. orr.) badakigu haur-haurretik burasoak galdu zituela, Bernat, Bordaxuri-ko seme gazteenak. Geroztik, eta beste haurrideak oro etxetik joan ondoan, Bernat Larralde bakarrik gelditu zen, bere arreba Marie Larralde-kin, Hiriart sendiaren aldean, «duranguier» edo oihalkin eta ezkon-gai, 32 urtetan.

Bainan 1804 etik laster, Bernat Larralde ezkondu zitekeen, Marie Etcheverry-rekin. Honek, gure iduriko, neska bat baitzuen, gazterik ukana, Bernatek ama-alabak hartu zituen eta laster jin zitzaizoten Battitta, lehen semea. Hauen ororen paperik ez dugu aurkitu, zorigaitzez. Graxianaren eta Mari tipiaren bataio ageriak ditugu bakarrik eskuratu Hazparneko herriko-etxean: 1805 ean Graxiana-rena eta 1807 an Mari-rena. 1809 ko zentsu liburuan halere ikusten dugu Bordaxuri-ko Bernat Larralde eta Marie Etcheverry-ren familia, bere kondu ongi finkatua: Hiriart-arrak beren eskualde ezarririk eta Bernat, etxeko nagusia, ofizioz aldaturik, oihalkin-en orde, merkatari dugunaz gain.

Aldaketa handiagoa oraino bizkitartean ikusten dugu 1831 ko zentsu liburuan. Hor gara zinez ohartzten Bernat Bordaxuri hau zitekeela Plumaïe-neko iloba Martin galerioanoaren «osaba burjes diru fornizalea», Jean Haritschelhar-ek sumatu zuen bezala (HARITSCHELHAR, Jean, op. cit.,

29.orr.). 1809-1831 artean alabainan Bordaxuri-ko etxe txarretik Eiheraberriko etxe ospetsurat aldatzen da Bernat Bordaxuri bere familiarekin; Peñako basa-bazterretik, Hazparneko karrika erdirat hots. Hona beraz 1831 an Bordaxurian bizi ziren 10 lagunak:

LARRALDE Marie	—	—	
ETCHEVERRY Jean	45	urte	ehulea
ETCHEVERRY Gracieuse	3	»	
AUGUSTIN Marie	30	»	
ETCHEGARAY Marie	20	»	
BEHERAN Marie	34	»	
SANGLA J. Baptiste	35	»	oihalkina
SANGLA Baptiste	3	»	
SANGLA Marie	1	»	
ETCHELOUS Catherine	42	»	

Beste zehaztasunik gabe, Marie Larralde izen deiturrekin hor dagoen andre hori bera dugu beraz 1831 an Bordaxurian bizi den Larralde-tiar bakarra. Hori bera dukegu ordea, 1851 ko Apirilaren 20 ean, Hazparnen hiltzen dena, 97 urte zituela. Jean Vergez delako baten alarguna omen zen, bainan ez dugu jakinen Bernat Larralde-n arreba, ala izeba, ala nor ote zen. Dena dela, Bordaxuri-ko egoiliar guziak bestenez kanpotik etorriak dira, iduriz, Eiheraberrirat joana den Bordaxuri-ko nagusi handiaren kondu hor sartuak nik uste.

«Eiheraberria»-ren izena bera galdua dugu gaur Hazparneko «Jean Lissar» karrikatik, bainan 1831 an hor zegoen ospetsu, «Turiandea»-ren (gaurko «Guyenne & Gascogne») eta «Purrutenia»-ren (gaurko «Errimoztea») ondoan. Salerospen handia zerabilan bezala etxeko nagusiak, bere ogi bihi merkatuarekin, «blatier» -zioten frantsesez- familiaz bestalde, sehi alde gaitza bazaukan hor bildurik. Hona bada bizilagun guzien izenak:

	LARRALDE Bernard	59	urte	«blatier»
	ETCHEVERRY Marie	50	»	
	LARRALDE Gracieuse	25	»	
	LARRALDE Jeanne Marie	23	»	
	LARRALDE Saint-Martin	13	»	
sehiak	AINGUIRAT Marie	17	»	
	LAMBERT Eline	7	»	
	DURRUTY Marie	54	»	
	VILLENEUVE J. Baptiste	27	»	«scribe»
	VILLENEUVE Marie	26	»	
	VILLENEUVE Laurence	23	»	
	VILLENEUVE Claire	21	»	
	PRUEL Philippe	59	»	tratulant

«Izkribau» eta sehiak bazter utzi-ta Bernat Larralde Bordaxuri-ren familiari begiratu zuzen heldu zaizkigu gogora: izen edo adin aldaketa izpi bat gora behera, 22 urte eratzikiz geroz, hor ditugu zuzen 1831 an, 1809 ko, Bernat eta Mari burasoak, Gaxuxa eta Mari edo Janamari bi alabak. Geroztik sortu zaie Bordaxuritarrei Xemartin seme gaztena. Bainan eskas ditugu Maria eta Battitta, bi zaharrenak, Maria ezkondu zitzaizen menturaz. Battitta berriz, mediku gaia, eskoletan zitekeen. Badakigu alabainan urte zenbait barne, Bordaxuriren semea, Larralde jaun medikua Donibane Lohitzunen «prezatu» izanen dela.

Anartean, Bernat Larralde Bordaxuri-k, bere «osaba burjes» fama gairidurik, diruak mundu honetan oro gairiditzen omen bait ditu, pertsulari omen handia bildua zuen. Bestenaz ere 1830 etik 1848 ra diruaren eta burjesen boterea nagusitu da Parisen Louis Philippe erregearekin: Ongi baino hobeki doakio hazpandar aberatsari handikien lausengatzeko eta ...milikat-zeko ofizioa.

Hona beraz 1845 eko uda minean Nemours eko dukea, erregeren bigarren semea, Euskal Herrira heldu, andere dukesarekin. Baionan dugu Abuztuaren 20 an. Hain zuzen bezperan, Paubeko asisetan jatuak izan dira 10 bat Ziberotar: Mitikileko Behope delako bat buru, asaldatuak ziren Mauleko merkataru aintzineko Jondoni Joanetan. Bihiaren garestitzea estakuru, desmasia ederrik ba omen zuten eginik. Bazterren jabaltzeko heldu zitezkeen beraz printzeak gure eskualdeetara («Sentinelle des Pyrénées», Bayonne, 21, 23 Août 1845, sqq.).

Baionatik Hendaian barna Iruñeko itzulia egin zuten frantses printzeek eta gero Dantxaria-tik Kanbora sartu ziren Irailaren 9 eko. Kanboko dantzak eta pilota partidak nahasi omen zituen eguraldi txarrak, bainan gero Laka-rreko Harispe jeneralaren Jauregira joan baitziren Hazparne, Irisarri eta Donibane Garazin gairid, Hazparden iragaitean entzun zituzten Bernat Bordaxuri pertsulari, eta merkataru famatuaren konplimenduak:

*Heskualdunak iratzar gaiten, bai zuti gazte guziak,
Gure Printziari emaitako arribadan oboiak.
Zer plazerra duien Heskual Herriak,
Printze bat aldiak ikustiaz,
Bere Printzesa maitiarekin herri hautan pasatziaz!
Orai printze, sarri errege, baitu botere handiak.
Bezi beraz zuek gaztiak, guziak besta gorritan,
Alegera elgarrekilan Printziaren ohoretan! (Bis, bis, bis).*

*Gure Jainkoari behar 'tugu orok eskerrak bihurtu,
Printzek nahi dituztelakoz heskualdunak bisitatu.
Ez girade behar nihor lotsatu,*

Haien borondatiak estimatu:

*Gure malurrak ikusirik nahi gaitu sokorritu,
Gure zoriona berekilan hunat ekarri derauku.
Bezi beraz zuek gaztiak, ...*

*Printzia pasatzen denian gure mendi handi haultan,
Behar girade presentatu bakotxa gure bortetan,
Buketa koloriak orok eskutan,
Sar dadin Heskualdun bihotzetan.
Ikusiko du nola garen jeneralian penetan,
Urrikaldurik heldu zauku herri hauen fagoretan.
Bezi beraz .....*

*Gure Printzia orok dugu gure ahalaz oboratu,
Bainan orai nahi ginuke Comte Harispe aipatu:
Hura behar dugu orok maitatu,
Zeren harrek gaitu oboratu,
Heskual Herrian holakorik oraino ez da agertu,
Bere «action»-e loriosez oro ditu merexitu,
Bezi beraz .....*

*Oraino aipatuko dute Frantzian Heskual Herria,
Comte Harispe-k eman dako sekulako ohoria:
Izkiriba daite haren bizia,
Aski da egia erraitia,
Guretzat eta ondorekoen ainitz kontsolagarria,
Oroitzapentzat izanen da Lakarreko jauregia.
Bezi beraz .....*

*Comte Garat Lapurtarra da, nahiz Parisen sortia,
Haren odolian kausitzen da Heskualdunen sabantzia.
Orai da bakarrik bera bizia,
Lapurta guzien gidaria,
Kredit handien jabe dago Parisen eta gortian,
Bera borondatez betia Heskual Herrien gainian.
Bezi beraz .....*

(«Phare des Pyrénées», Bayonne, n.º 744, 17 Septembre 1845).

1845 eko Irailaren 9 an Bordaxurik Hazparnen eman pertsu horiek nola hartu zituen Augustin Chaho batek interesgarri zaigu ikustea; hona zer dion Baionako bere aldizkarian: «A propos de chansons, un improvisateur re-

nommé de Hasparren, Mr. Larralde Bordachuri en a composé une en l'honneur du passage de LL.AA.RR. Il est fort heureux pour notre spirituel confrère en poésie, que la gravité des magistrats en France ne s'abaisse jamais à s'occuper de chansons... L'improvisation de Mr. Larralde Bordachuri n'est point satirique, elle est plaintive et laudative à la fois... mais il s'y trouve un hémistiche bien hardi:

Orai printze, sarri errege.

Si la rime est riche, elle n'est point exacte» (ARIEL, Bayonne, n.º 50, 14 septembre 1845). Zuzen ari zen gure Ziberotarra, ez baitzen sekulan «erregetu» beihalako printzea, bai eta zuzen ari ere, lausengu guzien artetik zinkurina doa sartzen bazakiela hazpandar pertsulariak, ohartzearekin.

Den bezala erraiteko, Bordaxuriren kantuen «gatz» aipu baitzuen Hiribarren-ek, aitor dezagun beste Bordaxuri galerianoaren pertsuek balinbadute ere gatz eta biper nahikoa, Bordaxuri osabaren kantuetan ez dugula aurkitu ez gatzik ez biper liparrik, baina bai olio eta gozoki gehiegi. Ez gaiten bada harri: zinkurina eta laudorio, nigar eta espantu, badute maiz holakorik besteen meneko dauden eta heldutasunera heltzekoak diren herrialdeen kantuek. Eta Bordaxuri-ren ondotik aurki genezake oraino, Iparraldean ala Hegoaldean, goiko mailetan ala beherekoetan, gure herritar asko, Pariseko a la Madrileko handiki kasta ororen eta Euskal Herriko horien eskumakil piltzarrenen aintzinean ahuspekatu denik.

Horiek oro bait zekizkien Augustin Chaho Basaburutarrak, «Ariel» bere aldizkarian iragarri zuen Hazparneko kantuen ondotik, beste kantu berri bat aterako zuela oraino Bordaxurik, «Euskal Gardiaren» ohoretan egitekoa zen bazkarian: «Mr. Larralde Bordachuri improvisera un chant nouveau au prochain banquet de la garde vasco - bayonnaise» (ARIEL, n.º 51, 21 septembre 1845).

Frantziako Iraultzaren ondotik herri guzietan gobernuak moldatu zuen bere aldeko lagunekin «Nazionearen Gardia», «Garde Nationale» deitua. Bestalde, edozein ospakuntzaren ohoretan biltzen zituzten ere, beren arma, bezta gorri eta zaldiekin, «Ohorezko Gardia»ko gizonak. Orduko kazeten arabera, Nemours-eko dukearen eta dukesaren ohoretan, Garat kondea eta Harispe kondea buru, bildu zituzten horrela Baionako eta Euskal Herriko «Ohorezko Gardia»-ren zaldizko ederrak; horra zergatik Bordaxurik kantatu zuen:

*Gure Printzia partitu da, orok dugu ohoratu,
Orai behar girade beraz haren Gardiaz mintzatu:
Baionesak ditu ainitz laudatu,
Dio, bek direla seinalatu.
Lapurdiko floria berriz Kontiak dauku manatu:
Printzia eta populua, oro ditu satisfatu.*

*Biba, biba, gure Kontia!, Senaturraren semia,
Izan zaitte orai bezala Lapurtarren gidaria! (Bis).*

(coplac Larralde Bordachouri Hasparndarrac, 1845-co 7-en 19-an emanic, Hescualdun gardiaren ohoretan. 1845,7 koplak).

Bide beretik, ondoko urtean, Madrilen ezkont-laguna harturik, Pariseko Erregeren beste seme bat iragan baitzen Baionan: Montpensier-ko dukea, honi ere beste 9 koplak atera zizkion Bernat Bordaxurik. Eta «L'Adour» deitu Baionako kazeta berriak berehala argitaratu zituen (L'ADOUR, Bayonne, 30 Octobre 1846). Besterik ere egin zezakeen Bernat Larralde Bordaxurik, handik laster 1848 ko Iraultzak ez balu uzkaile Louis Philippe erregearen alia. Ez dugu jakin orduan erregezale gelditu zen Bordaxuri, ala Chaho eta Topet Etxahun eta beste frango bezala errepublikazale agertu zen. Dena dela Inperio berri bat ja sortua zen Parisen, Napoleon III.aren Inperioa (1852) Hazparneko herriko etxean hartu zutelarik Bernat Bordaxuri-ren hil berria. Ezen horko paperek diote: 1853 ko Otsailaren 15 an, Hazparne karrikako Eiheraberrian hil izan dela Bernard Larralde, ofizioz ogi bihi saltzale, «blatier», Marie Etcheverry-ren senarra. 81 urte zituen (Hazparneko herriko-etxeke heriotze liburua, 1850-1860).

3. JEAN BAPTISTE LARRALDE BORDAXURI (1804-1870)

Aitortu izan dugu Jean Baptiste Larralde Bordaxuri-ren bataio paperrik ez dugula aurkitu Hazparneko herriko-etxean, ez eta haren hatzik 1804 eko zentsu liburuan, bainan 1809 ko zentsu liburuan agertzen zaigu bere buraso ta haurrideekin, Bordaxuriko egoiliarren erdian, 5 urte dituela.

Bestalde Donibane Lohitzuneko herriko-etxean ibili gara heriotze liburuak ikertzen, «Docteur Larralde», Donibaneko mediku ezagunaren berrien ondotik eta hor irakurri dugu: 1870 eko Martxoaren 21 ean, Donibane Lohitzunen, Ospitaleko karrikaren I.ean hil izan dela Jean Baptiste Larralde, jaun medikua, Bernard Larralde eta Marie Dominique Etcheverry-ren semea, Hazparnen sortua. 67 urte zituen.

Ez da beraz guretzat ezbaian gelditzerik: Argi dago Donibaneko Larralde medikua. Hazparne Bordaxuri-ko seme zela. Gehiago dena ere, Hiribarrenek zion bezala, Larralde medikua pertsuzale zela gaztedanik, sumatzen dugu: Julio de Urquijok salatzen digu Larralde-ren kantu liburu bat, eskuz idatzia eta guziz aberatsa, erosia zuela (URQUIJO, J. de, *Revue Internationale des Etudes Basques*, 1923, 158.orr.). Liburu eder hori ez dugu zorigaitzez aurkitu Donostiako Urquijo-ren liburutegian. Urquijo-ren esku-izkribuen kondua ez omen dute oraino(?) egina. Baina norbaitek noizpait Larralde-ren kantu liburua eskura baleza, euskal literaturaren historiak menturaz asko irabaz lezake.

Anartean bagaude gure buruari galdeka, zergatik ote, Larralde medikuak berak ez digun behinere, bere Bordaxuri-tar etorkia agertu.

Bordaxurian sortu edo bederen bizi izana gatik, gero Eiheraberrirat etorria zela bere etxekoekin, bazuen Battitta Larralde aski estakuru «Bordaxuri» izena Hazpamen uzteko, Donibanera joan zelarik. Bainan bestalde – ala bere lehen kusi galerianoaren gatik, ala bere aita dirudun eta diruzalearen gatik, ez genekike «Bordaxuri» izen hori bera jasangaitz zitzaiola Battitta Larralderi, badugu beldurra.

Dena dela, Larralde medikuak ez du bere burua pertsulari bezala agertzen Hazparneko aita Larralde Bordaxuri hil arte. Urruñako Euskal Festetan, 1856 eko Irailaren 9 an, du partehartzen lehen aldikotz pertsu lehiaketan. Partehartzen eta lehen prima irabazten: Makila zilarreztatua eta untza urrea, Luis Luzien Bonaparte printze euskaltzale eta inperadorearen kusi lehenak eskuratuko diona. Hona saristatu zituzten koplak:

HERRIKO BESTA

Airea: Hau da frantses histuendako alengrantzia handia.

*Herriko besta denaz geroz, aurten kantuen suieta,
Nik ere zerbait erran nahi dezagun denbora pasa.
Ez naiz, sobra dakit, sasoina gan da,
Gehiago gazte; bai hala da.
Bainan egun huntan zabarrrik nihon kausitzen ote da?
Ez, tanburren xirolen soinuak guziak airosten gira.
Goazen beraz, zahar gazteak, goazen herriko plazara!
Atseginez hain aberats den egun huntaz gozatzeraz.*

*Egun guziz familiak dira, milla gisaz barraiatzen,
Anaia arreba josienak elkarren ganik urruntzen;
Amak nigarretan umeak deitzen,
Harren botza nihork ez aditzen.
Bainan Herriko Bestarekin guziak etxerat biltzen,
Beren buraso maite hoiek amultsuki besarkatzen.
Egun eder, egun gozoa, atseginez gaintitua,
Berantegi aditu duzu gure bihotzen oihua!*

*Gizon gazte, gorputz lerdena, hunat gerriko gorria!
Eta zuk, neskatxa kriketa, laster kaxa soin xuria!
Goizetik denbora dago garbia,
Nibon bedoi bat ez, zer loria!
Jadan urrundik ikusten dut plaza jendez estalia;
Lot beraz zuen makilleri, lagunak! Gaiten abia!*

*Goazen beraz, zahar gazteak, goazen herriko plazara!
Atseginez hain aberats den egun huntaz goatzera.*

*Plazarat heldu garenean, zer zaiku kolpez agertzen?
Sei herronketan gazteria; zaharrak ez ziren azken;
Zortzi pillotari dira jokutzen,
Begiak dituzte lilluratzen,
Nahiz oraino bere botza nihork ez duen altxatzen,
Segur naiz bakotxak gogoz bederen duela kantatzen:
Egun eder, egun gozoa, atseginez gainditua,
Berantegi aditu duzu gure bibotzen oihua!*

*Aurten Urruña lehen dugu, besta guzien nagusi:
Ikusten dut eta balere kasik frogarik ez aski,
Zein goradanik den Printze bat jautsi,
Gurekin egungo kide jarri.
Eskaldunak! ez da sekulan Jaun hori behar ahantzi.
Ez orai bakarrik biotzez, kanta dezagun goraki:
Biba! Biba, gure Printzea! hanbat talenduz betea,
Talenduen berdina dago xoilki zure bertutea.*

*Nahiz milla gauza nintuzken oraino nik erraiteko,
Printzeaz mintzatuz geroztik, guziak litezke flako.
Lurrera zerutik ez erortzeko,
Muga da nere ustez ixiltzeko.
Aski beraz, bestalierrak; orai etxerat gateko
Amarra zuen eskarpinak, ama guri beira dago.
Goazen, goazen, goazen gibelat, bainan heldu den urtean
Aurki gaiten, nere lagunak, aurtengo toki berean.*

(LE MESSENGER DE BAYONNE, 15 Novembre 1856)

Bizpalau oharpen bagenituzke Battitta Larralde Bordaxuri-ren lehen kopla andana horretaz egiteko. Eta lehenik, kantuaren airea ez dugula ezagutzen, bainan emanak diren hitzetarik sumatzen dugu Frantziako Iraultza Nagusiaren ildotik doala delako doinua.

Euskararen aldetik, «milla», «pillota», «makilla», «kaxa», «gan», «gaterko» eta holako lapurtar porroxa zenbait gora behera, baxenabartar moldeak eta ereduak dira nagusi, Hazparneko berezitasun bat edo besteekin, hala nola «nintuzken».

Aitareneri konparatuz, semearen hiztegiak, idazle eskolatuagoarena den bezala «garbizale» dirudi. Pertsuaren egitura aldiz tinkoago eta aberatsago. Perpausa bera halere lasai eta laxo dator hazpandar batzuen elasturiak kutsatu balu bezala.

Oroz gainerik aitortu behar dugu, kantu horren azken bi koplak irakurri-ta, semeak ez diola aitari zorrik handi-mandien lausengatzen hasten delarik. Atzo Erregeren semeek aita: «Biba! ta Biba!» ari zen bezala-bezala, orai berdin ari zaigu semea, Enperadorearen kusiari: «Biba! ta Biba!-ka». Beharrik beste biderik hartu baitzuen Larralde medikuak ondoko urteetan!

1857 ko Bestetara ez zen agertu Donibaneko mediku pertsularia. 1858 an aipamen bat eman zioten «Eskualduna» deiturik bidali zuen kantuari. 1859 an lehen prima irabazi zuen berriz Bartitta Larralde, «Lo Lo, nere maitea!» bere sehaska kantu berriarekin, Zazpi koplak dauzka, «Ene izar maitea!»-ren airearekin emaiteko ontuak. Ez ditugu hemen ezarriko, eskual kantu liburu gehienetan sartuak bait dira: Ikus *Kantu Kanta Kantore*, 245.orr. Herriak ontzat hartu dituela seinale. Etxahun Irurik, geroztik, ontu dizkigun: «Lo hadi ainguria!», eta holako zenbait koplaren grazia goxoa aurkitzen diegu pertsu horiei, guhaurek.

1860 an «Xori ohatzea» aurkeztu zuen Larralde medikuak, «Abbadia-ren lehiaketa»-ra eta honelako komentarioa egin zuen Baionan Duvoisin kapitainak: «Mr. Larralde, couronné à deux précédents concours, nous a donné cette année une jolie pièce intitulée: «Chori ohatzea»:

*Adi zazu nigarrez, xori gaixo hori,
Umeak gal beldurrez, oihuz dago zuri...*

Les traits irisés de la plus aimable poésie se trouvent répandus. On y rencontre des réflexions trop graves peut-être...» (C. DUVOISIN, *Le Courrier de Bayonne*, 23 septembre 1860). Aipamen horrekin utzi baitzuten beraz jujeek Larralde jaunaren olerkia, Duvoisin-ek berriz ere argitu nahi izan zuen bere eta beren lagunen xedea:

«Le concours de poésie basque veut rester pur et en dehors des passions malsaines. Relever l'art chez nos compatriotes, l'encourager, l'anoblir, le perfectionner, tel est le but que se sont proposés les honorables fondateurs du concours. Imprimer au sentiment national une vive impulsion dans la sphère du beau est une mission vraiment patriotique méritant l'appui chaleureux de tous les Basques» (C. DUVOISIN, *Le Courrier de Bayonne*, 26 septembre 1860).

Nork ez zituen horrelako xede ederrak onartuko? Eta geroxeago, 1874 ean Sarako jujeek politikaren sukar gaiztoa beren artean sartzera utzi zutenean, aita Aranek Bizkaiatik bidalitako pertsu beroak saristatzen zituztela:

*Ea bada mutillak, jaiki gogorturik,
Fusilak baionetak hartu berbertatik,
Jaungoikua ta Marija doguz gure aldetik,
Europa kontra izanik ez dogu beldurrik...*

Badakigu zer zalapartak sortu ziren: Ikus, GUILBEAU, M., *L'Avenir des Pyrénées*, «Concours de poésie basque à Sare», Bayonne, 19 Septembre 1874.

Larralde jaun medikuaren pertsuekin ez zen bada holako lanjerrik: Erromantikoen bide sentimentaletatik zabiltzan ardura. Bizkitartean 1862 ko lehiaketan juseek baztertu zuten oraino haren «Brioleta»: Donibaneko medikuaren kantu horren bai eta beste askoren - bereziki Elizanbururen «Ikusten duzu goizean»-en – aintzinean ezarri zuten Elizanburu-ren «Apexa eta Lorea» (*Kantu Kanta Kantore*, 19, 33, 150.orr.).

1863an ere, Urruñako bestetan, bigarren lerroan uzten dute Battitta Larralde igorri duen «Xoriñoa kaiolan»:

*Zertako ni kaiolan, zer eginik gaizki?
Ez ote dut bada izan bihozminik aski?
Airetan ibiltzeko, Jaunaren dohainak
Eta ez preso egoteko ditut nik begalak.*

*Beharbada nigarrez, barur atzo danik,
Ene haurrak ni galdez daude goseturik.
Laster hetaratzeko, idek beraz bortak!
Maiz heien bazkatzeko ditut nik begalak.*

*Alargun bat naizela ez dautzuet erran,
Helas, hil zitzaizkila laguna segadan.
Harren miña arintzeko eta eginbideak
Bienak betetzeko ditut nik begalak.*

*Iragan arratsean egin dut nik amets,
Umez aipu denean amak zer ez sinets?,
Ohatzetik hurbilsko zabiltzala etsaiak.
Lanjerrei aintzintzeko ditut nik begalak.*

*Baina berantegi den nago beldurturik
Nihon ez dut aditzen auben minik baizik
Ez ez da dudatzeko, galdu ditut haurrak.
Orai nik deusetako ez ditut begalak.*

*Doluz errebel, Jauna, hasi naiz mitzatzen:
Nere azken oreña hari da hurbiltzen.
Zerurat airatzeko, umentzat alferrak,
Zaizkit baliatuko, agian! begalak.*

(URRUÑAKO ELIZA BESTA, *Coplarien gudua*, Bayonne 1863).

Lehen aldikoei konparatu-ta, pertsu hauek erakusten dute, gure uztez, pertsularia bere ofizioaz ongi jabetu dela, baina ez ote du oraino haren doinuak halako mindulin, nigarti aire bat begiratzen? Non dira bada Bordaxuritar kusiaren ziri zorrotz eta oihu saminak?

1864 ean azkenean, bere lore usain eta xori kantu guziak bazterrera utzi zituen Larralde medikuak, berak bizi zuen bizitzea gogoratu zitzaion eta atera zuen «Mutil Zaharra», bere kantu hoberena, Sarako Bestetan untxa urrea eta makila zilarreztatua, hots lehen prima, berriz ereman zuena:

*Bakarrik bizitzeaz unhatua franko,
Xede zerbait banuen lagun bat hartzeko,
Bainan orai andreak zenbat ez du behar!
Ez, ez, nabiago dut egon mutil zahar.*

Eta horrela heldu dira hameka koplak, zuzen eta zorrotz. Ez ditugu hemen ezarriko, berez aski ezagunak bait dira (Dr. A. Goyeneche, *Eskualdun Kantaria*, Bayonne Lasserre, 1894). Arrakasta gehiegi zutelakoan pertso horiek, ez ote dituzten zenbaitek beren kantu liburuetarik baztertu, bagaude ere. Dena dela, Larralde mediku donadoari laster erantzuna bota zion Ezpeletatik Josep David (1829-1910) mediku sentonak:

.....
*Zafra zagun diona: «Gauden mutil zahar!
Jaunak, haren gainean etsenplurik ez har!
Aberats balin bada, dena da paper tzar,
Eta beharra bada, segur dena piltzar.*

*Bizioz betetzen da, gizon mutxurdina,
Tabakoz usaindurik, sudurra zikina.
Sosa du bere jainko, elkor tzar egina,
Edo dena tripan du bere atsegina...*

(NEHOR, *Mutil zabarrari*, «Gure Herria», 1922, 164-166.orr.).

1865 eko urte berean Battitta Larralde ikorri zuen azken kantu bat, «Eria ezagutzaz betea errexiñoletarentzat» deitzen zuena. Jukeek eman zioten ohorezko saria. Hartze zuen gaixo medikuak: Ez zen alabainan ainitz zahartu eta, erran dugun bezala, 1870 eko Martxoaren 21 ean hil zen Donibane Lohitzunen, 67 urteetan, Battitta Larralde medikua, Hazparneko Bordaxuritar hirugarren pertsularia.

Hazpandarrek orain arte ohoratu ditugu oroz gainetik nonbaitik etorri arrotzak, edo nolazpait diru puska bat egina zutenak, edo pilotari fama zerbait izan dutenak. Noizpait menturaz ohartuko gara beste hazpandar aipagarriak ere izan dugula: Elhiar-tarren fama ez badute bildu beren bizian, beren herritarren oroipena hartze dute gure ustez, Garat-Pikasarririk eta Londaitz-behere erretorak, Manex Hiriart-Urruty Joanosederraenekoak eta Piarres Broussain Barrandegikoak eta Josep Mendiague Guarda-semeak eta Clément Mathieu apezpikuak eta Gilen Cazenave kantariak eta beste askok. Oroituko garenean agian bilduko ditugu orduan liburutto batean Hazparneko hiru

«Bordaxuría». Peña (Hazparne)

Bordaxuritarren kopia guziak. Anarthean Euskal literaturaren alorrean ildoa ideki digun erakasleari eskaintzen dizkiogu lerro xuhur hauek (P. LAFITTE *Le Basque et la littérature d'expression basque, en Labourd, Basse - Navarre et Soule*, Bayonne, 1941, 51.orr.).

POST-SCRIPTUM

Ikerlan hau eginez geroz, BAIONAko Erakustokian edo Museoaan aurkitu ditugu DARANATZ Kalonjeak bildu DUVOISIN kapitainaren paperetan J. Baptiste LARRALDE BORDAXURI medikuak ABBADIAREN Lehiaketetara igorri olerkiak, bai eta ere haren aita Bernat LARRALDE BORDAXURI-ren kondu Duvoisin-ek jartzen dituen bi edo hiru pertsusaio: «L'Emigrant, par Larralde-Bordachuri, père du médecin poète», deitzen du lehena, eta honela dio:

*Orai hasten niz kantatzen neure penen deklaritzen:
Eztitasunez bete lore bat aspaldi dut adoritzen,
Haren ganikan urruntzeaz bihotza zaut erdiratzen...*

Honelako 8 kopia ba dira.

Bigarrena «Tourments de l'Amour» deitzen du eta errepika honekin emaiten:

*Goazen, goazen ene laguna, zoin gure maitien aldera,
Gure pena doloren beier deklaratzera,
Bai eta kontsolatzera...*

Hirugarrena berriz guhonek aipatu duguna: «Coplac, Larralde Bordachouri Hasparndarrac (sic) 7en 19an emanik, HESCUALDUN-GARDIAREN ohoretan». 7 kopia dira, paper berezian inprimaturik.